

Sosialismin ihanuus ja kurjuus

Panu Kalmi

Tutkija

Helsingin kauppakorkeakoulu

The Economics of the
Good Society: The Variety
of Economic Arrangements.

*Joseph S. Berliner: Malden, MA:
Blackwell, 1999. ix + 448 s.
(ml. sisällysluettelo)*

Joseph Berliner sanoo esipuheessa kirjoittaneensa teoksen *The Economics of the Good Society: The Variety of Economic Arrangements* kaikille niille, jotka pohtivat mahdollisuuksia yhteiskunnan parantamiseksi. Kirjan aiheena ei ole kuitenkaan optimaalinen talouspolitiikka, vaan vertailevan taloustieteen (comparative economics) perinteiden mukaisesti se käsittelee kahta vaihtoehtoista talousjärjestelmää, kapitalismia ja sosialismia. Berliner on ollut yksi huomattavimpia länsimaisia neuvostotalouden tuntijoita jo 1950-luvulta lähtien, ja huikea tietämys sosialismin eri muodoista tulee kirjasta selvästi esille.

Berliner käyttää kirjassaan ehkäpä enemmän sivuja sosialismin kuin kapitalismin kuvaamiseen. Tämä saattaa tietysti rajoittaa kirjan lukijakuntaa. Ketäpä enää kiinnostaisi lukea esimerkiksi suunnitelmatalouden periaatteista ja ongelmista? Berlinerin mukaan aihe on silti tärkeä. Tyytymättömyys kapitalismia kohtaan ei ole vähentynyt, ja vaikka sosialismi 1900-luvun dogmaattisessa muodossa on kuollut, sosialistiset ideat ja ihanteet elävät edelleen, ja sosialismi saattaa jonakin päivänä tehdä näyt-

tävän paluun. Myöhemmän ajan sosialistit syylistyisivät äärimmäiseen typerytyteen, jos he eivät tutustuisi huolellisesti 1900-luvun opetukseen. Berliner jopa väittää, että mikäli lukijalla on mielessään ihanteellinen yhteiskuntajärjestys, niin on varsin todennäköistä, että sitä on jossakin päin maailmaa kokeiltu 1900-luvun aikana.

Toinen, mahdollisesti yleispätevämpi, syy lukea kyseinen kirja on se, että kapitalismin vahvuus ei juuri milloinkaan näy yhtä selvästi kuin silloin, kun sitä verrataan sen pääasialliseen vaihtoehtoon, sosialismiin. *Churchillia* mukaillen voisi siis sanoa, että kapitalismi on huono järjestelmä, joka on vallalla lähinnä siksi, että muut vaihtoehdot ovat vielä huonompia. 1900-luvun alkupuolella sosialistit tunsivat hyvin kapitalismin heikkoudet, mutta sosialismia oli kehitelty vasta paperilla. Nyt, 2000-luvulla, sosialismin tosiasiallisista vaikutuksista pystytään jo sanomaan jotakin.

Berlinerin kirjan johtoajatukseksi on, että ihmisillä on erilaisia, arvoihin ja arvostuksiin perustuvia käsityksiä siitä, miten yhteiskunnan taloudellisten rakenteiden tulisi olla järjestet-

tyjä. Tästä seuraa, että on mahdotonta asettaa objektiivisia kriteereitä sille, millaiset ovat hyvän yhteiskunnan talousjärjestelyt. Empiirisen aineiston mahdollisimman puolueeton ja kiihkoton analyysi voi kuitenkin johtaa konsensuseseen siitä, mitkä ovat hyvän yhteiskunnan osatekijöitä, ja mitkä asiat ovat varmasti hyvän yhteiskunnan ulkopuolella. Lisäksi Berliner väittää, että kansalliseen kulttuuriperintöön liittyvät tekijät vaikuttavat voimakkaasti talouden järjestykseen. Esimerkiksi ruotsalaisen hyvinvointivaltion mallin Berliner tulkitsee johtuvan ruotsalaisten taipumuksesta suhtautua tulonsaaukseen hyväksyvämmän kuin monet muut kansakunnat.

Taloudellisen päätöksenteon kaksi keskeistä elementtiä ovat hintamekanismi, joka ohjaa yksilön valintaa ja myös yritysten toimintaa markkinoilla, sekä määräysvalta, jossa jokin yksilön tai yhteisön yläpuolella oleva taho tekee päätöksen. Kaikki olemassa olevat kapitalismin ja sosialismin muodot perustuvat tietysti yhdistelmille näistä kahdesta päätöksentekotavasta, mutta lähestulkoon aina sosialistiset mallit nojaavat enemmän allokointiin määräysvallan perusteella kuin kapitalistiset mallit. Sosialistiset ajattelijat ovat aina epäilleet sitä ajatusta, että yksilön oman edun tavoittelu johtaa yhteiskunnan kannalta hyviin lopputuloksiin. Sosialistien mielestä on rationaalisempaa, jos yhteiskuntaa koordinoidaan yhteistä hyvää silmällä pitäen, sen sijaan että lopputuloksia ohjaisivat kasvottomat markkinavoimat ja oman edun tavoittelu.

Berliner osoittaa kirjassaan, että vaikka joissakin sosialismin muodoissa (esim. *Maon* Kiina, Neuvostoliiton sotakommunismi lokakuun vallankumouksen jälkeen) oli pyrkimys poistaa yksilön valinta taloudellisissa asioissa kokonaan, käytännössä sosialistiset taloudet joutuivat

vat sallimaan hintamekanismin käytön esim. kulutushyödykkeiden ja työmarkkinoiden suhteen.¹ Toinen merkittävä myönnytys, jonka sosialistiset maat joutuivat tekemään, oli tulospalkkioiden käyttö teollisuudessa. Tämä puolestaan loukkasi tasavertaisen tulon periaatetta jopa niin pitkälle, että 1980-luvun lopulla tulonjako oli joissakin kapitalistisissa teollisuusmaissa tasaisempi kuin Neuvostoliitossa.

Kommunistiset valtiot pysyivät sosialismin periaatteelle kuitenkin uskollisina siinä suhteessa, että yritysten välistä vaihdantaa säänneltiin pääasiallisesti puolueen määräysvallan ja suunnitelman perusteella, ja yritykset olivat valtion omistamia. Suunnittelu toimi, joskin erittäin tehottomasti. Kommunistiset valtiot olivat Berlinerin mukaan tuottavuudeltaan noin kolmanneksen verran tehottomampia kuin läntiset teollisuusmaat. Vielä heikommin kommunistiset maat menestyivät allokatiivisen (*Pareto*) tehokkuuden suhteen, joskaan tämä ei ollut kommunistisissa maissa relevantti kriteeri, syynä yksilön valinnan alisteinen asema kollektiiviseen valintaan nähden. (Paretoa pidettiin sitä paitsi fasistina, minkä vuoksi hänen teorioihinsa suhtauduttiin sitä suuremmilla enakkoluuloilla.)

Idealistinen sosialismi, jossa yhteiskunta kollektiivisesti tai puolueen kautta tekee rationaalisia päätöksiä, jotka osoittautuvat paremmiksi kuin ne, joihin yksilöt päätyisivät omien valintojensa pohjalta, vaatii onnistuakseen kansalaiset, jotka asettavat yhteisen edun oman edun edelle eivätkä pyri vääristelemään keskukselle (suunnittelijoille) lähettämäänsä infor-

¹ Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että nämä markkinat olisivat toimineet ”vapaasti”. Hallitus ohjaili näiden markkinoiden toimintaa merkittäväällä tavalla. Yksilöt säilyttivät näissä asioissa kuitenkin tietyn rajoitetun autonomian.

maatiota, johtavat virkamiehet, jotka myös toimivat yhteisen edun mukaisesti, sekä huikeat valmiudet käsitellä ja työstää informaatiota. Kuten tänään hyvin tiedämme, nämä vaatimukset ovat koko yhteiskunnan mittakaavassa utopistisia. Vannoutuneimmat kommunismin kannattajat voivat tosin aina väittää, että kommunismin kaatoivat puolueen johdossa olleet valanhimoiset yksilöt, jotka ajoivat omaa etuaan yhteisen edun sijasta. Kuitenkin se seikka, ettei yhteiskunnalliseen altruismiin perustuva talousjärjestelmä ole missään onnistunut, riippumatta siitä, ketkä ovat olleet kokeilun johdossa, ei lupaa hyvää tämäntyyppiselle idealismille myöskään jatkossa. Käytännön sosialismi johti vapauden, veljeyden ja tasa-arvon sijasta mittavaan yksilön oikeuksien polkemiseen ja hirmutekoihin, eli kuten *Bertolt Brecht* aikoinaan totesi, ”me jotka halusimme luoda ystävällisyyden perustan emme itse osanneet olla lempeitä”.

Berliner toteaa, että sosialistien tekemä virhe oli siinä, että he kuvittelivat, että pienissä, rajatuissa ryhmissä havaittu altruismi voidaan yleistää koskemaan koko yhteiskuntaa. Nykyaikataloustieteen termein voisi todeta, että vapaamatkustajaongelma kasvaa liian suureksi, kun ryhmänä on koko yhteiskunta. On kuitenkin olemassa yksi esimerkki siitä, että yksilöt voivat vapaaehtoisesti luovuttaa määräysvaltansa merkittävässä määrin yhteisölle, nimittäin kibbutsit, joita Berliner käsittelee melko laajalti. Kibbuttien jonkinasteiseen menestykseen ilmeisesti liittyy läheisesti se, että ne pysyivät enimmäkseen melko pieninä (joten vapaamatkustajaongelma monitoroinnin ja päätöksenteon suhteen kyettiin välttämään), jäsenillä oli aina mahdollisuus erota (jäsenyys oli täysin vapaaehtoista), sekä ensimmäinen kibbutsi-sukupolvi oli hyvin sitoutunut aatteeseen. Kuten

Berliner kuitenkin osoittaa, päätöksentekoon liittyvät hankaluudet ovat johtaneet yksilön päätöksentekovallan ja yksilöllisten kulutustottumusten lisääntymiseen kibbutseissa, ilmeisesti pitkälti siitä syystä, että jäsenet voivat muuten uhata käyttää exit-mahdollisuuttaan.

Yksi mahdollisuus parantaa sosialismia on korvata suunnitelmatalous markkinoilla, mutta jättää yritykset (tuotantolaitokset) valtion (tai yhteiskunnan) omistukseen. Tällaista ns. markkinasosialismin mallia kokeiltiin jossakin määrin mm. sosialistisessa Unkarissa ja Jugoslaviassa. Teoriassa markkinasosialismi lisäisi suunnitelmatalouteen verrattuna kuluttajan valinnan mahdollisuutta ja yritysten toiminnan tehokkuutta, mm. kannustamalla niitä tuotantopanosten tehokkaaseen käyttöön ja tuotannon määrän optimointiin. Mikäli markkinatalouden yhdistäminen sosialismiin on ylipäänsä mahdollista, niin se kärsii ns. pehmeiden budjettirajoitteiden ongelmasta. Kun valtiovalta omistaa kaikki yritykset (tai vähintään merkittävän joukon niitä), niin se ei pysty uskottavasti takaamaan sitä, että se ei puutu valikoivasti markkinoiden toimintaan. Yritykset luottavat siihen, että valtiovalta (tai puolue) takaa niiden toiminnan jatkuvuuden kaikissa oloissa. Tämä luonnollisesti vääristää yritysten kannustimet toimia tehokkaasti.

Vaikka Berliner sanoo kirjansa olevan sekä kapitalismista että sosialismista, kertoo se tosiasiassa enemmän sosialismin kuin kapitalismin eri muodoista. Hän esittelee vaihtoehtona yhdysvaltalaiselle systeemille lähinnä Britannian kokemukset laajasta yritysten julkisesta omistuksesta (ennen *Thatcheria*), Ruotsin hyvinvointivaltion ja mittavan tulontasauksen, sekä Saksan ”sosiaalisen markkinatalouden” mallin. Näistä viimeisin paljastuu kirjoittajan omaksi suosikkimalliksi, kun taas kahden edel-

lisen hän totesi menneen liian pitkälle ja joutuneen perääntymään.

Huolimatta kaikista tehottomuuksista, yhdessä asiassa kommunististen maiden menestys on ollut kapitalistisia serkkuja parempi. Työttömyyden taso ja vaihtelu olivat pienempiä sosialistimaissa. Lukija voisi siis kuvitella, että jos kapitalismista saisi vielä jotenkin poistettua työttömyyden, niin eläisimme tosiaan ”parhaassa mahdollisessa maailmassa”. Berliner kuitenkin huomauttaa, että eri talousjärjestelmien ominaisuuksia ei voi valita kuin ruokalajeja seisovasta pöydästä. Mikäli kapitalistisissa maissa otettaisiin vakavasti velvollisuus työllistää jokainen työnhakija ja poistettaisiin työttömyyden riski, saattaisi tällä olla ennakkoimattomia vaikutuksia työn tuottavuuteen ja resurssien allokaatioon. Tietynlainen jatkuvan epävarmuuden olotila saattaa olla kapitalismin myötäsyntyinen ominaisuus. Toisaalta kapitalistiset maat ovat tietysti lieventäneet tätä ongelmaa mm. työlainsäädännön ja työttömyysturvan avulla.

Berlinerin kirja on toteutettu erinomaisen nautittavalla tyylillä. Se kannattaa lukea jo melkein pelkästään hyvän kirjallisen ilmaisun vuoksi. Kirjoittaja uskaltaa tuoda omia mielipiteitään esiin ja myös perustelee ne hyvin. Kirjan toivoisi kuluvan erityisesti opiskelijoiden käsissä, lukivatpa nämä sitten kansantaloustiedettä tai jotakin muuta ainetta. Tekstiä ei voi syyttää tekniseksi, kuivaksi, tai elämälle vieraaksi. Sen sijaan se ei varsinaisesti tuo uutta tietoa alan tutkimukseen.

Mitä tulee hyvään yhteiskuntaan, kirja tekee selväksi että se perustuu demokratiaan ja markkinatalouteen. Berliner lopettaa kirjan toteamalla, että paradoksaalista kyllä, henkilöt jotka kannattavat sosialistisia arvoja saattavat kuitenkin huomata kapitalismin toteuttavan paremmin heidän arvojaan kuin sosialismin. Berliner osoittaa kirjassaan, mistä hyvää yhteiskuntaa ei ainakaan löydä, mutta sen tarkemmat koordinaatit jäävät lukijan paikannettaviksi. □